

I BÖLMƏ ÜMUMİ İQTİSADI MƏSƏLƏLƏR

UOT 330.44

Hacıağa Baxış oğlu RÜSTƏMBƏYOV
i.e.d., prof. Bakı Dövlət Universiteti,
"Dünya İqtisadiyyatı" kafedrasının müdiri;

Nicat Təbib oğlu İSAQOV

AZƏRBAYCANIN SOSIAL MÜDAFİƏ SİSTEMİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

Xülasə

Azərbaycan Respublikasında əhalinin sosial müdafiəsi və yoxsulluğun aradan qaldırılması sahəsində həyata keçirilən tədbirlər ölkənin dünya üzrə reyting və nüfuzuna təsir göstərir. Sosial müdafiənin gücləndirilməsi bu sahədə beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan yeniliklərin tətbiqini tələb edir. Məqalədə həm yoxsulluğun aradan qaldırılması, həm də sosial müdafiə sahəsində tətbiq edilən müavinət, təminat və ünvanlı sosial yardımın nəticələrinin təhlil edilməsinə diqqət yetirilir. Məqalədə əldə edilən nəticələr sosial dəstəyin müsbət və mənfi tərəflərini üzə çıxarmağa və gələcəkdə təkmilləşdirilmə istiqamətlərini araşdırmağa şərait yaradır.

Açar sözlər: sosial müdafiə sistemi, pensiya təminatı, ünvanlı sosial yardım, ehtiyac, müavinət, təminat

Giriş

Dünya təcrübəsində əhalinin sosial müdafiəsi aktiv və passiv növlərə bölünür. Aktiv sosial müdafiə iş qabiliyyətli əhali kütləsinə yönəldilərək onların özünü müdafiə etməsi üçün şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu insanlar, əmək bazarında aktiv iştirak etməklə və sosial sığorta vasitəsi ilə özlərini müdafiə etmək iqtidarına malik olurlar. Passiv sosial müdafiə isə iş qabiliyyəti olmayan və əhalinin sosial zəif təbəqəsinə yönəldilməklə birbaşa maddi dəstəyi ifadə edir. Sosial cəhətdən zəif əhali təbəqəsinə dəstəyin göstərilməsində dövlət bir neçə səbəbdən maraqlıdır. Əvvəla, dövlət sivil, hüquqi dövlət kimi fəaliyyətini həyata keçirirsə, insan hüquqları bəyannaməsinə uyğun olaraq layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək və insan hüquqlarının qorunması onun birbaşa vəzifəsinə çevrilir. İkincisi, hər dövlət peşəkar işçi qüvvəsinin təkrar istehsalında maraqlıdır və bu, onun dövlət olaraq rəqəbatqabiliyyətliliyinə təsir göstərir. Üçüncüsü, aztəminatlıların sosial-iqtisadi cəhətdən dəstəklənməsi, bu əhali qrupunun iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşmasını stimullaşdırır və cəmiyyətdə sosial gərginliyi azaldır. Bu səbəbdən bazar münasibətləri ilə sosial müdafiənin qarşılıqlı fəaliyyətini yalnız bütün cəmiyyətin səviyyəsində deyil, həm də müxtəlif sosial qrupların, ailələrin və fərdlərin səviyyəsində təhlil etmək lazımdır.

Sosial müdafiə sisteminin tərkibi və vəzifələri: nəzəri yanaşma və beynəlxalq təcrübə

Sosial müdafiə – sosial və professional risklərdən, sosial mühitin mənfi amillərinin təsirindən müdafiəyə və nəticələrinin yumşaldılmasına yönələn tədbirlər kompleksidir. [2, s. 71] Məlumdur ki, əhalinin sosial müdafiəsinə:

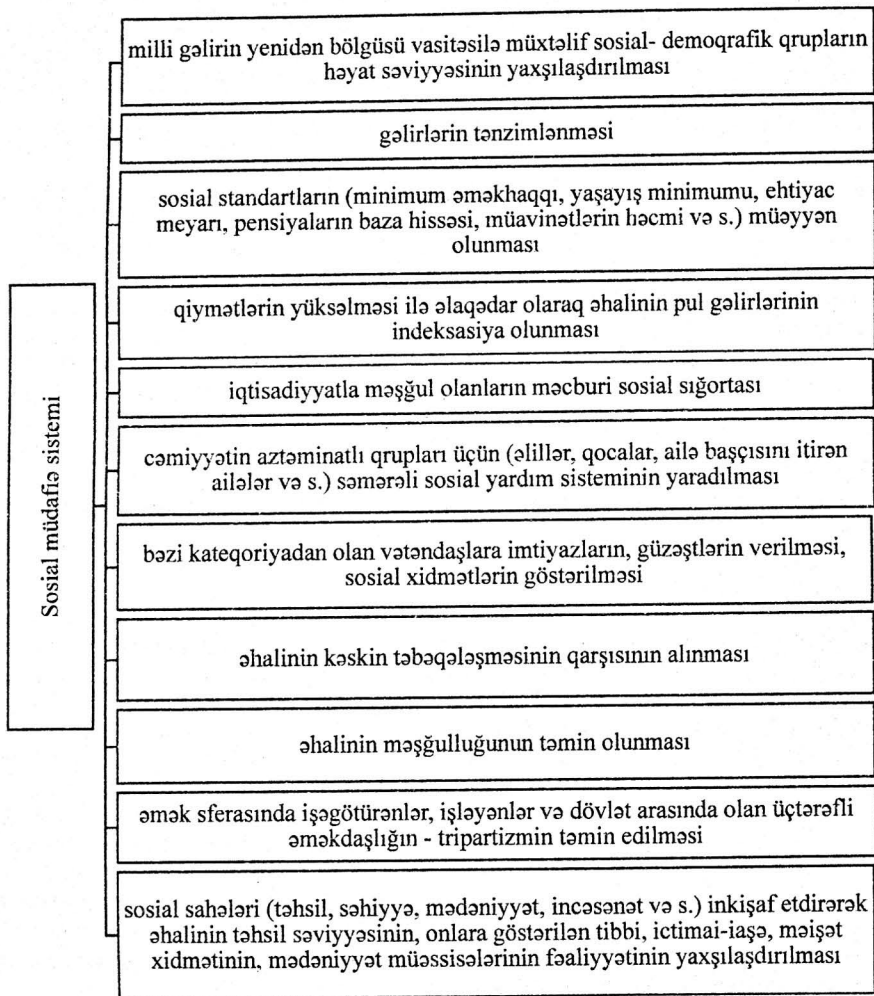
- şəxsiyyətin, müxtəlif sosial kateqoriyalar və qrupların həyat təminatı və fəaliyyətinə dəstək, tələbatların ödənilməsi, optimal həyat şəraitinin təmin edilməsi prinsipləri, metodları, qanunla müəyyən edilmiş dövlət sosial təminat tədbirləri və sosial müəssisələrin sistemi;

- vətəndaşların normal həyatında xəstəlik, işsizlik, ahıllıq, əlillik, ailə başçısının itirilməsi və

digər bu kimi risk hallarına qarşı dövlət və ictimaiyyətin tədbirləri, fəaliyyəti, vasitələri;

- iqtisadi transformasiya və bununla əlaqədar yaranan çətinliklər fonunda sosial cəhətdən zəif əhali təbəqəsinə dövlət tərəfindən zəmanətli minimal köməkliyi göstərmək üçün hüquqi və sosial-iqtisadi xarakterli kompleks tədbirləri aid etmək olar. [4, s. 192]

Aparılan araşdırmalar nəticəsində sosial müdafiəni sistem olaraq aşağıdakı tərkibdə göstərə bilərik:

Sosial müdafiənin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar aiddir:

- vətəndaşlara minimal sosial təminat və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş sosial hüquqların reallaşdırılması, əsasən də pensiya təminatı, sosial xidmət, maddi dəstək və s. formasında həyata keçirilməsi;

- sosial müdafiə sisteminin dəyişən sosial-iqtisadi vəziyyətə uyğunlaşdırılması, o cümlədən sosial xidmətlər göstərən idarələr şəbəkəsinin inkişaf etdirilməsi, əhaliyə göstərilən sosial xidmətlərinin siyahısının genişləndirilməsi, sosial köməyin qeyri-dövlət formalarına dəstək, sosial iş sahəsində kadrların hazırlanması;

- əhaliyə göstərilən sosial dəstəyin aktiv formalarının – sosial psixoloji reabilitasiya, uyğunlaşma, özünü reallaşdırmaya və özünü təmin etməyə köməklik, peşəkar istiqamətlənmə və s. formaların geniş istifadə edilməsi;

- tamamlanmış sosial texnologiyaların formalaşdırılması əsasında sosial müdafiənin təşkilinin təkmilləşdirilməsi, sosial xidməti və müdafiəni alan konkret şəxslə bağlı olan diferensial yanaşmanın tətbiqi.

Sosial problemlərin həlli texnologiyasına baxdıqda bu, aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- 1) sosial problemin həllinə sifariş;
- 2) müştəridə sosial problemin mövcudluğu faktının qeydə alınması;
- 3) xidmətlər haqqında müqavilə;
- 4) sosial diaqnozun qoyulması;
- 5) sosial problemin həllinin strategiya və taktikasının hazırlanması;
- 6) müştərinin sosial probleminin həlli üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- 7) sosial təsirin nəticələrinin keyfiyyətli olmasının qiymətləndirilməsi və nəzarətin təşkili;
- 8) müştəri ilə işin yekunlaşdırılması.

Bir qayda olaraq sosial müdafiə çoxfunksiyalı olub, daha çox sosial risklərə qarşı yönəlidir. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının mütəxəssislərinin fikrincə, sosial riski xarakterizə edən zaman insanların fərdi imkan və bacarıqlarından asılı olmayaraq onları minimal həyat səviyyəsi ilə təmin etmək zərurəti başa düşülməlidir. Bu zaman sosial risklərin nə dərəcədə tez-tez və təkrarlanaraq baş vermə ehtimalı, maddi köməyin optimal səviyyəsi, risk hallarının müddətinin uzunluğu və digər parametrlərə də diqqət yetirilməlidir. Sosial risklərin nəticəsi kimi sağlamlığa ziyan, əmək qabiliyyətinin itirilməsi, ölüm, ixtiyarında (öhdəliyində) olanların sayı və digər hallar, iqtisadi risklərin nəticəsi kimi isə əmək qabiliyyətinin itirilməsi nəticəsində gəlirin itirilməsinin kompensasiya edilməsi, reabilitasiya və digər tibbi xidmətlərə görə xərclər çıxışıdır. A.Əliyev və A.Quliyev hesab edirlər ki, işləyənlərin sosial riskləri təkcə işçidən deyil, əmək münasibətlərinin digər subyektlərindən də asılıdır və məsuliyyət bu subyektlər arasında bölüşdürülməlidir. [1, s. 103-104]

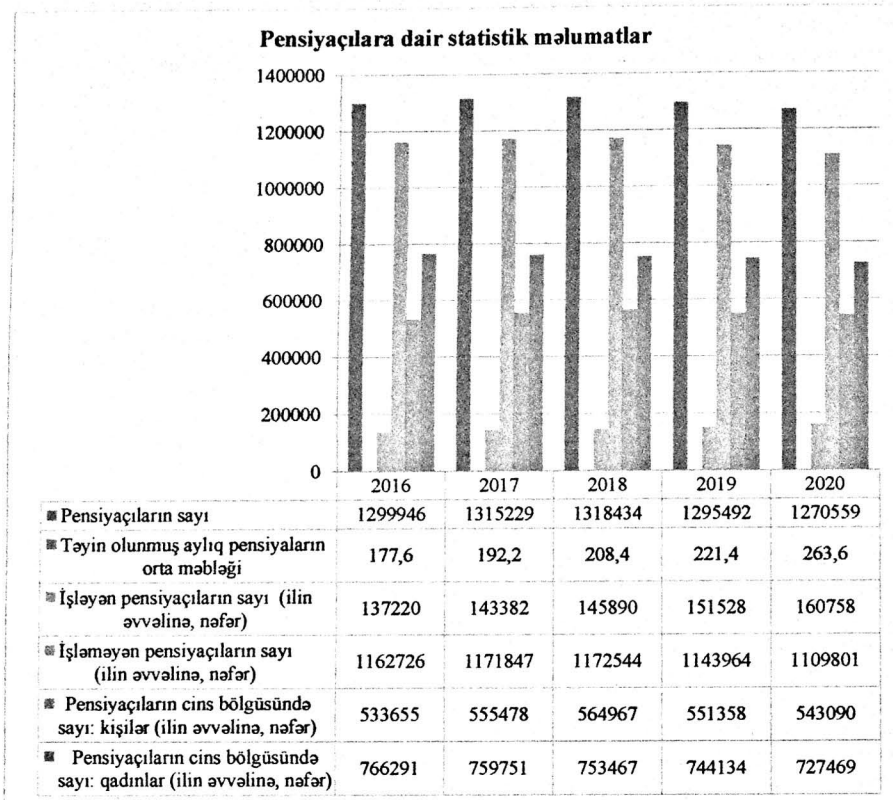
Hazırda əhalinin sosial müdafiəsi sisteminin inkişafında növbəti mərhələyə keçid baş verir ki, bu da dövlət sektorunun aparıcı rolunun əhalinin müxtəlif təbəqələrinə layiqli sosial müdafiə səviyyəsinin təmin edilməsi üçün əsas funksiyaları yerinə yetirən bir modeldən ictimaiyyətin nəzarət edəcəyi bir modelə keçidi olacaqdır. İctimaiyyətin və işgüzar dairənin əhalinin sosial müdafiəsi sisteminin prioritetlərinin və xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsinə təsiri tədricən artmaqdadır. Vətəndaş cəmiyyətinin (ictimai təşkilatların və birliklərin yaranması və inkişafı, xeyriyyə fondlarının, sosial layihələrin həyata keçirilməsinin, biznesin sosial məsuliyyətinin artırılmasının və s.) əhalinin sosial müdafiəsi sisteminin formalaşmasında və fəaliyyətində iştirakı tendensiyaları güclənir. Y.I. Xolostova və A.I. Yakovlevanın fikirlərinə görə, “sosial tərəfdaşlıq ictimai yaşamı təmin edən geniş “sahə”dir və bu, müxtəlif səviyyələrdə, sferalarda orqanların və təşkilatların hərtərəfli təmin etdiyi ictimai həyat fəaliyyəti, ictimai subyektlər arasında sosial əlaqələr və münasibətlərin həyata keçirildiyi sahədir”. [7, s. 39-44] İctimai nəzarət biznes sektoru və hökumətin maliyyə dəstəyinə əsaslanaraq dövlət-biznes-vətəndaş sosial tərəfdaşlıq yanaşması əsasında əməkdaşlığın qarantı kimi çıxışı edəcək.

Azərbaycanda sosial müdafiə sisteminin müasir vəziyyətinin təhlili

Azərbaycan Respublikasında keçid dövrünün ilk illərində baş verən sosial problemlər artıq həllini sosial müdafiə sistemi vasitəsilə tapmışdır. Bunu aztəminatlı ailələrə və işləyən əhaliyə verilən müavinətlərin həcmindən aydın görmək olar. 2020-ci ilin əvvəlinə ölkədə 1 270 559 nəfər pensiyaçı var, onlardan 58,4 faizi yaşa, 30,2 faizi əlilliyə, 11,4 faizi isə ailə başçısını itirməyə görə pensiya alır. İşləyən pensiyaçılar ümumi pensiyaçıların 12,7 faiz, işləməyənlər isə 87,3 faizini təşkil edir. Pensiyaçıların cins tərkibi isə 42,7 faizi qadınlar, 57,3 faizi isə kişilərdən ibarətdir. Aylıq pensiyaların orta məbləği isə 263,6 manat olmuşdur. Ölkə üzrə minimum əmək pensiyasının məbləği 2017-ci il iyul ayının 1-dən 110, 2019-cu il mart ayının 1-dən 160, 2019-cu il 1 oktyabr tarixindən isə 200 manat müəyyən olunmuşdur ki, bu da minimum aylıq əməkhaqqının 80 faizini

təşkil edir. Qrafik 1-də ölkə üzrə pensiyaçıların 2015-2020-ci illər üzrə bir sıra statistik məlumatları göstərilmişdir.

Qrafik 1.

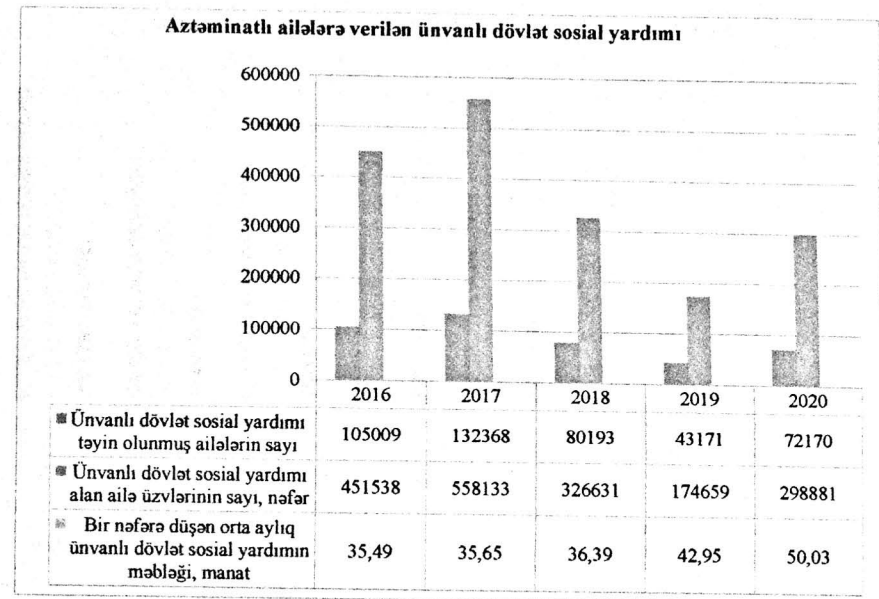

Mənbə: Qrafik müəllif tərəfindən stat.gov.az materialları əsasında tərtib edilmişdir.

2020-ci ilin əvvəlinə ünvanlı dövlət sosial yardımı alan ailələrin sayı 72 170-ə çatmışdır. Bu da 298 881 ailə üzvünü əhatə edir ki, onlardan 159 088 nəfəri qadınlar, 162 561 nəfər isə uşaqlar olmuşdur. 2020-ci ilin əvvəlinə bir nəfərə düşən orta aylıq ünvanlı dövlət sosial yardımın məbləği əvvəlki ilə nisbətə 17,11 faiz artaraq 50,3 manata çatdırılmışdır. 2020-ci ilin iyun ayında isə ünvanlı dövlət sosial yardımı alan ailələrin sayı 1000 -dən çox artaraq 84 100-ə çatmışdır. Bu isə 350 mindən çox ailə üzvünü əhatə edir. Aşağıdakı qrafik 2-in məlumatlarına əsasən aztəminatlı ailələrə verilən ünvanlı dövlət sosial yardımın 2015-2020-ci illər üzrə statistikasını göstərir. Beləliklə, son on ildə yoxsulluğun göstəricisinin ölkə üzrə 44,7 %-dən 4,8 %-ə qədər aşağı düşməsinə baxmayaraq ünvanlı sosial yardım alan həm ailələrin və onların üzvlərinin sayının, həm də ünvanlı sosial yardımın məbləğinin artdığını görürük. [9]

Uşağın anadan olmasına görə birdəfəlik müavinət 2019-cu ilin aprelin 1-dən 109 manatdan 200 manata qaldırılmışdır. Üç yaşına qədər uşaqlara qulluqla əlaqədar müavinət isə bir yaş yarımadaq 44 manat, bir yaş yarımadaq üç yaşına qədər qulluqla əlaqədar müavinət isə 28 manat məbləğində müəyyən edilmişdir. Bu da uşaqlara və onlara qulluq edən analara dövlət qayğısının artmasını göstərir.

Qrafik 2.

Mənbə: Qrafik müəllif tərəfindən stat.gov.az materialları əsasında tərtib edilmişdir.

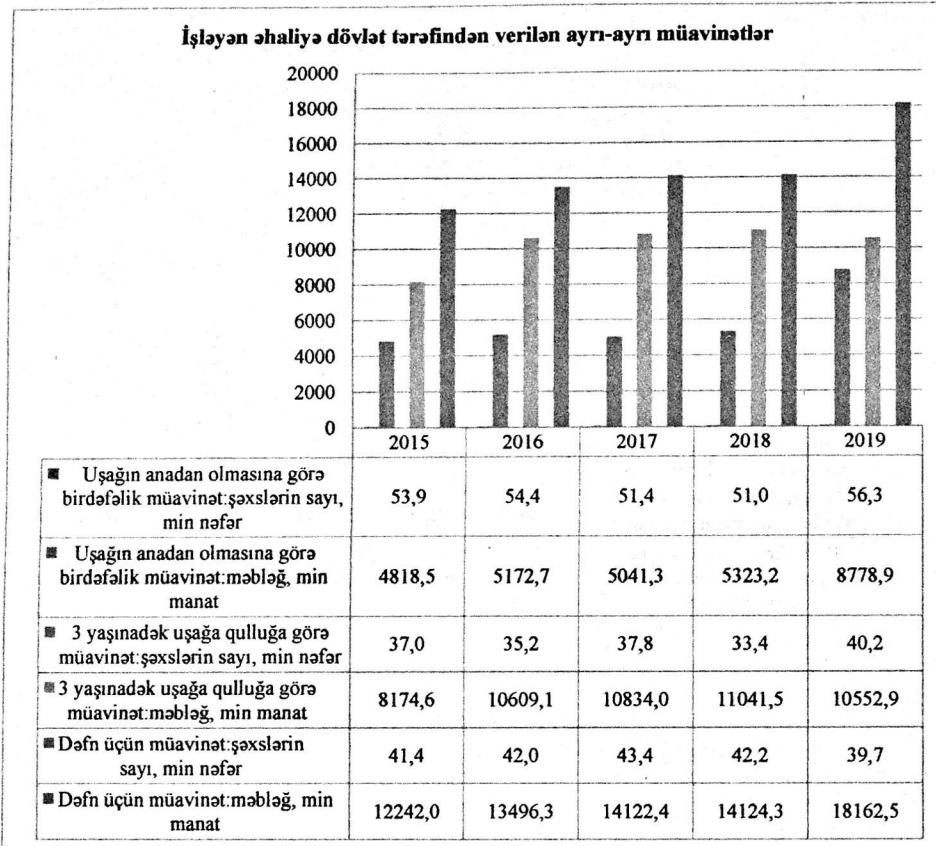
Dəfn üçün verilən birdəfəlik müavinətin məbləği 1 aprel 2019-cu il tarixdən artaraq 300 manat olmuşdur. Əmək pensiyası alanlar vəfat etdikdə isə əmək pensiyasının minimum məbləğinin üç misli məbləğində dəfn üçün müavinət verilir.

2019-cu ildə işləyən əhaliyə dövlət tərəfindən uşağın anadan olmasına görə birdəfəlik 56,3 min nəfərə 8 778,9 min manat, 3 yaşına qədər uşağa qulluqla görə 40,2 min nəfərə 10 552,9 min manat, dəfn üçün 39,7 min nəfərə 18 162,5 min manat məbləğində müavinətlər verilmişdir. Qrafik 3-də işləyən əhaliyə dövlət tərəfindən verilən ayrı-ayrı müavinətlərin 2014-2019-cu illər üzrə statistikasını göstərilmişdir.

“Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən son illərdə Qarabağ müharibəsi əlili və şəhid ailələri müasir tələblərə cavab verən 9100-dən çox mənzil və fərdi ev, 7200-dən çox avtomobillə, o cümlədən son 1 ildə 1500 şəhid ailəsi və müharibə ilə əlaqədar əlilliyi olan şəxs mənzil və fərdi evlə, 400 müharibə əlili avtomobillə təmin edilmişdir. [8]

Əhəlinin məşğulluğu problemi, respublikada baş verən islahatların səmərəliliyi, yeni müəssisələrin artması və istehsal güclərinin bazaryönlü məhsul istehsalına və aməktutumlu sahələrin inkişafına yönəldilməsi ilə təmin olunur. İqtisadi fəal əhəlinin məşğulluğunu təmin etmək üçün bütün mənbələr sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırmaq tədbirləri həyata keçirir. Daha çox qeyri-istehsal və xidmət sahələrinin inkişafı hesabına əhəlinin məşğulluğunun təmin edilməsi meylləri əsas aparıcı siyasətdir. Özəlləşdirmə, azad iqtisadiyyat, ixracata stimül yaradılması və sahibkarlığa kömək meylləri əhəlinin məşğulluğu meyarı baxımından həll edilir. Müasir şəraitdə məşğulluq problemini həll etmək, həmçinin yoxsulluq probleminin həlli baxımından, yaxud kredit resurslarının əhəli yığıcı cari təsərrüfat dövrü vasitəsilə həll olunur. Dövlət gənclərin məşğulluğuna diqqət artırır, lakin bu problem hələ də qalmaqdadır.

Qrafik 3.

Mənbə: Qrafik müəllif tərəfindən stat.gov.az materialları əsasında tərtib edilmişdir.

Özünüməşğulluq proqramının əhatə dairəsi ötən illərə nisbətə 2018-ci ildə genişləndirilərək 7 min 267, 2019-cu ildə 10 min 354, 2020-ci ildə isə 12 min nəfərə çatdırılmışdır.

Azərbaycanın BMT-nin Davamlı İnkişaf Məqsədlərinə dair milli məsləhətləşmələrin aparılması üçün seçilmiş ölkələr sırasına daxil edilməsi, ölkəmizin sosial inkişaf modelinin artıq beynəlxalq miqyasda bir nümunə kimi qəbul olunması həyata keçirilən fasiləsiz tədbirlərin nəticəsidir. Amma Avropa İttifaqı ölkələrinin təcrübəsinin təhlili və bu ölkələrin sosial sığorta sisteminin təşkilatı aşağıdakı nəticələrin nəzərə alınmasını vacib etmişdir:

- Aİ ölkələrində (əsasən də Almaniyada) sosial müdafiə sistemi Azərbaycandakı kimi icbari sosial sığortaya əsaslanır, ona görə onun elementləri və maliyyə mexanizmi, sosial sığorta sahəsində problemlər oxşardır.

- Sosial sığorta sahəsində problemlərin həlli üçün Aİ ölkələri yeni maliyyə mexanizmləri, özəl tibbi fondların cəlb edilməsini, köntüllü tibbi sığortanın geniş istifadəsini nəzərdə tutur. Bu istiqamətlər hazırda Azərbaycanda da müzakirə edilir, hələlik tətbiqini tam geniş şəkildə tərmasa da bu istiqamətdə addımlar, hüquqi bazanın yaradılması həyata keçirilir.

Nəticə

Azərbaycan dövlətinin sosial siyasəti onun həyata keçirdiyi tədbirlərdə tam əksini tapır. Bu sahədə 2007-2020-ci illərdə bir sıra təşkilati tədbirlər həyata keçirilmiş, ölkənin sosial inkişafının maddi əsası olan dövlət büdcəsinin sosial istiqamətləri möhkəmlənmiş, sosial müdafiə tədbirləri artmış və yoxsulluğun ləğvi yolunda bir sıra iqtisadi qanunlar, fərmanlar və proqramlar tərtib olunmuşdur. Hazırda əhalinin sosial müdafiəsi sisteminin inkişafında növbəti mərhələyə keçid baş verir ki, bu da dövlət sektorunun aparıcı rolunun əhalinin müxtəlif təbəqələrinə layiqli sosial müdafiə səviyyəsinin təmin edilməsi üçün əsas funksiyaları yerinə yetirən bir modeldən ictimaiyyətin nəzarət edəcəyi bir modelə keçidi olacaqdır. İctimaiyyətin və işğuzar dairənin əhalinin sosial müdafiəsi sisteminin prioritetlərinin və xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsinə təsiri tədricən artmaqdadır. Lakin sosial müdafiə sistemində aşağıda qeyd olunan problemlərin mövcudluğu da ehtimal oluna bilər:

- Konstitusiyanın əsas norması olan sosial dövlət anlayışının diskreditə olunması, son nəticədə siyasi problemlər doğurur, dövlət tərəfindən vətəndaşların sosial müdafiəsi ilə bağlı zəmanətləri yerinə yetirə bilməməsi ilə bağlı etirazların səslənməsinə və cəmiyyətdə sosial qeyri-sabitliyin yaranmasına gətirə bilər;

- Maliyyə problemləri yaranır ki, bu da dövlətin pul resurslarının əhəmiyyətli hissəsinin iqtisadi artım üçün istifadə oluna bilən zəminlərin yaradılmasına deyil, iqtisadi baxımdan qeyri-səmərəli istifadə olunmasına yönəldilməsi ilə izah edilir;

- Sosial-psixoloji problemlər yaranır ki, bu da cəmiyyətdə sosial apatiya və sosial himayədə-qalma arzusunun artmasına işarə ola bilər;

- Sosial-iqtisadi problemlər kimi sosial müdafiə sisteminin fəaliyyətinin həqiqətən ehtiyacı olan əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına təsirinin hissədən olmaması ilə izah edilir;

- Əsas problemlərdən biri kimi sosial komayin göstərilməsi üçün sosial müavinət və ya xidmətin formalaşdırılması zamanı bəzi hallarda ailənin tərkibinin deyil, yalnız fərdin ehtiyacının nəzərə alınması və paralel olaraq bir neçə istiqamətdə ala biləcəyi müavinətin bir neçəsinin yalnız biri ilə seçim əsasında əvəzlənməsidir ki, bu da əhali tərəfindən narazılıq kimi qarşılanabilir.

Respublikamızda bu qeyd edilən problemlərin yaranmasının qarşısının alınması müasir dünya təcrübəsində sosial müdafiə sistemlərinin inkişafına öz töhfəsini verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev A., Quliyev A. Sosial sferanın iqtisadi və metodoloji əsasları. Bakı: "Adiloğlu", 2005, 304 s., səh 103-104.
2. Аверин А.Н. Социальная политика и социальная ответственность предприятия. М.: Альфа - Пресс, 2008, 124 с, 71.
3. Жеребин В.М., Романов А.Н. Уровень жизни населения. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 592с. səh,132-133.
4. Савинов А.Н. Организация работы органов социального обеспечения: учебник / А.Н. Савинов. – М.: Академия, 2004. – 192 с.
5. Хижный Э. Государственная система социальной защиты граждан в странах западной Европы. М.: УНИОН РАН, 2006, 272 с. Сəh.10-11.
6. Экономический словарь. 2010. dic.academic.ru
7. Яковлева, Н.И. Социальное страхование молодежи: проблемы и перспективы / Н.И. Яковлева // Вестник БДПУ. Серия 2. 2013. – №3. – С. 39 – 44
8. https://www.sosial.gov.az/post_351746
9. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4456>

Gadjiaga Baxyış oğly Rüstambekov
 BГУ, кафедра "Мировой экономики", д.ф.э., проф.;

Ниджат Табиб оғлы Исагов

**Анализ современного состояния системы социальной защиты населения
 Азербайджана**

Резюме

Меры, принимаемые в области социальной защиты населения и ликвидации бедности в Азербайджанской Республике, влияют на рейтинг страны в мире. Укрепление социального обеспечения требует использования международного опыта в этой области. Статья посвящена как искоренению бедности, так и пособиям, гарантиям по социальному обеспечению и анализу результатов адресной социальной помощи. Результаты статьи дают возможность раскрыть положительные и отрицательные стороны социальной поддержки и изучить пути улучшения в будущем.

Ключевые слова: система социальной защиты, пенсии, адресная социальная помощь, потребность, пособие, безопасность.

Hajiaga Bakhysh Rustambekov
 BSU, department of "World economy", prof.;

Nijat Gabib Isakov

Analysis of modern state of Azerbaijan's social protection system

Summary

The measures taken in the field of social protection of population and elimination of poverty in the Republic of Azerbaijan affect the country's rating and influence on the world. Strengthening social security requires the use of international experience in this area. The article focuses on both poverty eradication and the benefits, social security benefits, and the analysis of the results of targeted social assistance. The findings of the article provide an opportunity to reveal the positive and negative aspects of social support and explore ways to improve in the future.

Key words: social protection system, pensions, targeted social assistance, need, allowance, security.

UOT 332.122

Hafiz Şahhüseyn oğlu MUXTAROV
 АМЕА-нын Зоология Институтунун апарычы элми işçisi;

İlyas Rəzzaq oğlu BABAYEV
 АМЕА-нын Зоология Институтунун dosenti

**XƏZƏR REGIONUNDA BIOMÜXTƏLİFLİYİN QORUNMASINDA (QUŞLAR
 TİMSALINDA) VƏ SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏSİNDƏ İQTİSADİ, EKOLOJİ
 FAKTORLAR VƏ BEYNƏLXALQ QANUNVERİCİLİYİN ƏHƏMIYYƏTİ**

Xülasə

Məqalədə Xəzərin Azərbaycan sektoru və onun sahilinin biomüxtəlifliyi quşlar timsalında araşdırılmış, neft istehsalının biomüxtəlifliyə təsiri biotaya stress yaradan faktorlar kimi, ekoloji tarazlığın indikatoru kimi qiymətləndirilib. Xəzərin iqtisadi, bioloji resurslarının qorunmasında və ondan səmərəli istifadə edilməsində Beynəlxalq qanunvericiliyin əhəmiyyətindən bəhs edilir.

Açar sözlər: Xəzər dənizi, bioloji müxtəliflik, sahil quşları, neft istehsalı, Beynəlxalq Konvensiyalar, kommersiya, fauna, iqtisadi faktorlar.

GİRİŞ

Xəzər dənizi Yer kürəsində mövcud olan ən böyük axmaz göl, flora və faunanın nümunələrinə malik unikal su hövzəsidir. Avropa və Asiyanın kəsiyində yerləşir. Dərinliyi okean tipli yer qatı olduğuna görə dəniz adlanır. Onun dünyanın başqa su hövzələrindən əsas fərqi dünya okeanı ilə əlaqəsinin olmamasıdır.

Xəzər dənizi dünya okeanından təxminən 1,5 milyon il əvvəl ayrılmış və o vaxtdan onun ölçü və sərhədləri əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. Xəzərin mövcud olduğu tarix boyu onun səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. Hal-hazırda dünya okeanı səviyyəsindən 27 m aşağıdır. Ötən 500 il ərzində onun səviyyəsi 6-7 m-ə qədər qalxmışdır. [7]

Xəzər qapalı ekosistem olduğu üçün onun ekoloji-bioloji və təbii resursları digər dənizlərdən kəskin fərqlənir. Dənizin fauna və florası olduqca zəngindir. Belə ki, onun faunası tipik dəniz faunasından ciddi şəkildə fərqlənir. Onun heyvan və bitki növlərinin əksəriyyəti endemikdir, yalnız burada yaşayır. Xəzərdə əsasən xərçəngkimilər və balıqlar üstünlük təşkil edir. Xəzər yeganə dənizdir ki, nəre balıqlarının böyük ehtiyatı (təxminən 95%) burada cəmləşmişdir. Məlumdur ki, nəre balığı dünya bazarında çox qiymətli sayılan qara kürünün əsas mənbəyidir. Ona görə də həmin balıqların genofondu çox ciddi şəkildə qorunmalıdır.

Xəzərin iqtisadi baxımdan varidatı bununla tükənmir. Neft-qaz ehtiyatı potensialına görə o, dünyanın ən iri karbohidrogen xammalı mərkəzlərindən biridir. Təxminən 150 ildir ki, Xəzərdə neft və qazın sənaye kəşfiyyatı və çıxarılması həyata keçirilir. Xəzərdə ən böyük neft ehtiyatları Qazaxıstan sahillərində aşkar olunmuşdur. Ancaq yataqların istismarı beş Xəzəryanı ölkənin hamısında (İran müstəsna olmaqla, burada kəşfiyyat aparılmır) aparılır. Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda karbohidrogenlərin ehtiyatı proqnozlaşdırma əsasında 10 milyard ton hesab olunur.

Bütövlükdə Xəzər hövzəsi nəhəng neft və qaz ehtiyatına malik hövzədir və bu hövzədə payı olan Azərbaycan, Rusiya Federasiyası, Türkmənistan, Qazaxıstan, İran İslam Respublikası ilə yanaşı, dünyanın onlarla inkişaf etmiş ölkəsi neft və qaz çıxarılmasında iştirak edir. Odur ki, burada iştirak edən hər bir ölkənin özünün iqtisadi və siyasi maraqları var. Bu gün dünyadakı bütün münaqişələrin kökündə neft-qaz ehtiyatlarına və kəmərlərinə nəzarət dayanır.

Xəzər dənizində böyük ehtiyatda neft və qaz ehtiyatları kəşf edildikdən sonra, onun ekoloji problemləri də artmağa başladı. Belə ki, Xəzər dənizi qapalı hövzə olduğundan, özünəməxsus müvafiq problemləri var. Məsələn, təbii resursların kəmiyyətə tükənməsi, antropogen və torpaqüstü təbii ekosistemlərin tənəzzülü, dəniz mühitinin çirklənməsi və su ekosistemlərinin tənəzzülü.

Xəzərin durumu hələ Sovetlər Birliyinin sonunda krizis dövrünün başlanğıcı kimi qiymətləndirildi. Belə ki, 1992-ci ildə Volqa hövzəsi və Xəzərin sahil zonası "ekoloji fəlakət zonası" adlandırılmışdı.

Xəzər dənizi üçün ən təhlükəli çirklənmə tərkibində zərərli kimyəvi maddələr olan tullantularla çirklənmədir. Bunlardan neft karbohidrogenlərini, karbonukleidləri, xlor üzvi birləşmələrini və ağır metalları göstərmək olar. Dənizin çirklənməsində neft karbohidrogenləri böyük rol oynayır. Dəniz sularının neft məhsulları ilə çox çirklənməsi dənizin flora və faunasının azalmasına gətirib çıxarır. Vaxtilə dənizdə neft buruqlarının görünməsi elm və texnikanın nailiyyəti sayılsa da, bəzi alimlər bunun yaxın gələcəkdə zərərli fəsadlar törədəcəyi barədə həyəcan dolu məlumatlar veriblər. Üstündən yarım əsrdən çox keçməsinə baxmayaraq, həmin fikirlər özünü doğruldur və biz artıq Xəzərin dünya miqyaslı problemə çevrildiyinin şahidiyik. Dənizin 1980-ci ilə qədər yalnız neft yataqları akvatoriyası və neft emalı müəssisələrinin çirkaş suları tökülən zonası idisə, 1980-ci ildən sonra belə çirklənmə dənizin hər yerində yayılmışdır. Artıq Xəzərin ekoloji problemləri bütün dünyanı narahat edir. Bakı sahili isə Xəzərin ən çirklənmə hissəsidir. Planetimizdə Xəzər dənizi qədər amansız depressiyaya məruz qalan başqa sututar tapmaq çətinidir. [7]

Xəzərdə neftin çıxarılması və emalının artması ilə əlaqədar qəza hadisələri də baş verir. Belə ki, 60-cı illərdə Xəzərin orta və cənub şelfində qəza nəticəsində dənizə 4000 ton, aylarla mənbədən sönməyən yanğın, fəaliyyətdə olan qrifonlardan 20 min ton qaz-neft kondensatı axmışdır. Dəniz mühitinə neftin tökülməsi quşlara və onların koloniyalarına böyük təhlükə törədir. Belə ki, 1945-ci ildə Pirallahı adasındakı neft kəmərinə baş verən qəza nəticəsində kəmərdən tökülən bir neçə min ton xam neftin dənizdə hərəkəti nəticəsində təkcə Səngəçal sahillərində 35 min suda üzən quşlar məhv edilmişdir. [6]

Neft-qaz sənayesinin inkişafı balıqçılıq təsərrüfatına da öz mənfi təsirini göstərir. Hesablamalara əsasən, bu səbəbdən nəre balığı təsərrüfatına dəyən zərər 6 milyard, kürrü biznesinə dəyən ziyan 10 milyard dollar təşkil edir. Xəzər olduqca unikal ekosistemdir. Onun qorunması təkcə regional dövlətlərin yox, planetin işidir. Xəzərə yalnız bir ölkənin yox, 5 sahilyanı ölkənin qayğı göstərməsi vacibdir. [4, 8]

Vaxtilə ABŞ prezidenti olmuş Con Kennedinin dediyi "Coğrafiya bizi qonşu, tarix bizi dost, iqtisadiyyat bizi tərəfdaş, zərurət isə müttəfiq etdi" fikirləri bu gün nə qədər real və zəruri səslənir. Belə ki, ekoloji böhran nəticəsində keçmişdə dünyada ən məhsuldar su hövzələri arasında duran Xəzər dənizi son onilliklərdə öz öncül mövqeyini itirməkdədir.

Xəzərin sahil hissəsinin biomüxtəlifliyinin qorunmasında quşların əhəmiyyəti

Xəzər qapalı ekosistem olduğundan onun ekoloji-bioloji resursları da digər dənizlərdən kəskin fərqlənir. Belə ki, onun heyvan və bitki növlərinin əksəriyyəti endemikdir, yalnız burada yaşayır. Burada əsasən, xərçəngkimilər və balıqlar üstünlük təşkil edir. Xəzərin sahil hissəsi quşlar üçün də çox əlverişli məkandır.

Azərbaycanda qeydə alınan 369 növ quşdan 124-ü monotipikdir, yəni yarımnövü yoxdur. Onların 27%-i qışlayan növlərdir, yəni bizə şimal regionlarından gəlir, Azərbaycan ərazisində qışlayır, yazda isə geri qayıdırlar. [5] Qışlayan quşların böyük əksəriyyəti Xəzərin cənub-qərbində və Kür-Araz ovalığının bəzi hövzələrində cəmlənir. Köçəri quşlar (Şimaldan Cənuba və əksinə, uçarkən respublikamızdan ötür keçir) ornitofannanın 10%-ni təşkil edir. Bu onunla izah edilir ki, Azərbaycan artıq bu növlərin müntəzəm qışlama sahasında yerləşir.

Xəzərin Abşeron yarımadasında 230 növ quş qeydə alınmışdır. [2, 3] Çoxalma dövrü burada 80-ə yaxın növ rast gəlinir, onlardan 54-ünün bu regionda yuvalaması müəyyən edilmişdir. Dəniz quşları içərisində sahildə yuvalayan kolonial növlər xüsusilə çoxdur. Qızılağac Milli Parkı yuvalayan növlərlə daha zəngindir.

Xəzərin su-bataqlıq sahələri beynəlxalq əhəmiyyət daşıyır. Burada yaşayan (100-dən artıq növ) su quşları (ördək, qu quşu və s.) bataqlığa üstünlük verən növlərdir. [10] Bu ərazilərdən milyonlarla quşun miqrasiya yolu keçir. Keçmiş Sovet İttifaqı və ona yaxın şimal rayonlarından uçub gələn quşlar hər il buradan uçub keçir. Miqrasiya yalnız bir məqsədə xidmət edir: yəni onun hesa-

біна quş ekoloji baxımdan daha əlverişli şərait olan yerə köçür.

Xəzər dənizinin qərb sahilli quşların qədim köç yoludur. Azərbaycan çərçivəsində olan yolun bu hissəsi miqrasiya üçün ideal yerdir. Quşların yaz növü martda intensiv gedir, lakin hava şəraiti miqrasiyanın gedişinə təsir göstərir. Xəzər regionundan hər il 10-12 milyon su-bataqlıq quşu müvəqqəti sığınacaq kimi istifadə edir. Xəzərdə qışlayan quşların sayı 3-3,5 milyona çatır. Bu keçmiş Sovet məkanında qışlayan quşların 50%-ni təşkil edir. Yaz və payız miqrasiyalarından əlavə quşların böyük bir hissəsi regionda yaz-yay yuvalaması və yayın sonunda lələkdəyişmə zamanı rast gəlinir. Quşların sıx konsentrasiyası sahil zonası, digər bir hissəsi açıq dənizdə müşahidə olunur. Sahil qamış cəngəllikləri su quşlarının böyük toplanı yerlərindən biridir. Bu yerlər əksər növ heyvanların, xüsusilə də quşların potensial ərazisi olub, su quşlarının yaşayış ərazisi kimi beynəlxalq əhəmiyyətli su-bataqlıq sahələri (Ramsar konvensiyası) siyahısına daxildir.

Azərbaycan quş ehtiyatlarının qorunması və səmərəli istifadəsi üçün kiçik ərazisində 15-dən çox beynəlxalq əhəmiyyətli su-bataqlıq sahələrinin və 1,2-1,3 milyon yalnız qışlayan, 10 milyondan çox köç edən və yalnız Xəzərin sahilli boyu 200 mindən çox yuvalayan su-bataqlıq quşu olan unikal bir ölkədir. Bu xüsusiyyətlərinə görə Avropada Azərbaycan yalnız Böyük Britaniyadan geri qalır. Burada Qafqaza məxsus bütün endemik növlər və əksər yarımnövlərə rast gəlinir.

Təbii mühafizəyə dair beynəlxalq qanunvericiliyin əhəmiyyəti

Hal-hazırda canlı təbiətin qorunmasına dair məlum olan beynəlxalq konvensiyaların siyahısı kifayət qədər çoxdur. Təbiəti mühafizə sahəsində beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri bir tərəfdən canlı təbiət, digər tərəfdən isə "sərhədsiz təbiət" haqda təsəvvürlər daxil edilməklə bütün ölkələrin öz təbii resursları üzərində suverenliyini tanımaqdır. Hər hansı bir növün məkanda yayılması, dövlət sərhədlərindən asılı deyil. Çünki, vəhşi təbiətin resurslarının səmərəli istifadəsi və onun effektiv qorunması çox ölkələrin əməkdaşlığı olmadan mümkün deyil.

Beynəlxalq konvensiyaların məğzi, ilk növbədə təbiəti mühafizə fəaliyyətinin ümumi məqsədi və prioritetlərini müəyyənləşdirmədən, razılaşmada öz əksini tapan bütün region üçün ümumi cəhəti nisbətən həssas növ və ekosistemlərin siyahısını təyin etməkdən, qoruma tədbirlərinin unifikasiyası (vahid şəklə salınması) və mümkün qədər təbiəti mühafizə qanunvericiliyindən ibarətdir.

Hətta birbaşa qadağa və məhdudiyəti olmayan beynəlxalq sənədlər belə təbliğat aspektindən az əhəmiyyət kəsb etmir. Hər hansı bir növün həssas və ya nəslilə kəsilməkdə olan növlərin beynəlxalq siyahısına salınması onun ölkə daxilində ictimai statusunu artırır, bu növün belə qorunub saxlandığı ölkələrin üzərinə mənəvi məsuliyyəti artırır. [9]

Mühafizə olunan obyektlərə münasibətinə görə bütün beynəlxalq razılaşmaları iki yerə ayırmaq olar:

1. Müəyyən ərazilərin qorunmasına yönəlmiş;
2. Bütünlükdə yaşadığı ərazidən asılı olmayaraq növ müxtəlifliyinin və ya ayrı-ayrı növlərin qorunmasına yönəlmiş.

Birinci qrupa iki global konvensiya: 1) "Su-bataqlıq sahələrinin qorunması haqqında" (Ramsar, İran, 1971), 2) "Ümumdünya irsinin qorunması haqqında" konvensiya daxildir.

"Ramsar Konvensiyası" su-bataqlıq quşlarının yaşayış yerləri kimi beynəlxalq əhəmiyyətli olan sahələri qorumaq üçündür. Azərbaycan bu Konvensiyanı 2000-ci ildə imzalayıb. Hər ölkənin bu siyahıya rəsmi qaydada su-bataqlıq sahələri salınır. Azərbaycanda bu Konvensiyanın siyahısına Qızılağac və Ağgöl qoruğu daxil edilib [1, AQQ]. Bu Konvensiyaya daxil olan su sahələrinin siyahısı YUNESKO-da saxlanılır və müqavilənin şərtlərinə əməl olunmasına, quşların öyrənilməsi və monitorinqi işlərinə Su Quşlarını Öyrənən Beynəlxalq Büro (SQÖBB) və Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqı (BTMİ) nəzarət edir. Azərbaycanın ornitofaunasına daxil olan növlərdən 33-ü Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına daxil edilmişdir. Bu növlərdən 9-u Azərbaycanın Qırmızı Kitabına (AQQ) daxil edilmişdir.

İkinci qrupa: 1) "Biomüxtəlifliyin qorunmasına dair konvensiya" (Rio-de Janeyro, 1992); 2) "Miqrasiya edən vəhşi heyvan növlərinin qorunmasına dair" (Bonn, 1979); 3) "Fauna və floranın nəslilə kəsilməkdə olan növlərinin beynəlxalq alveri haqqında konvensiya" (Vaşinqton, 1973).

1) **“Bioloji müxtəliflik üzrə konvensiya”**. 1999-cu ilin may ayına kimi Avropa Birliyinin 175 ölkəsi tərəfindən ratifikasiya olunmuşdur. Əsas məqsədi dünya üzrə biomüxtəlifliyi, o cümlədən ən qiymətli yaşayış yerlərini və nəslini kəsilməkdə olan növləri qorumaqdır. Bu konvensiya ərazinin biomüxtəliflik üçün çox vacib olduğunu təyin edir. Uzunmüddətli ekoloji sabitliyin qorunması üçün vacib konvensiyalardan biridir.

2) **“Bonn Konvensiyası”** və yaxud “Miqrasiya edən vəhşi növlərin qorunub saxlanması haqqında Konvensiya”. 1979-cu ildə Bonn şəhərində imzalanırsa da, 1983-cü ildə qüvvəyə minib.

Konvensiyanın əsas məqsədi 1) Dəniz, quru və havada miqrasiya edən, nəslini kəsilməkdə olan növləri bütün növ arealı boyu qoruyub saxlamaq; 2) Növlərin yaşama areallarının mühafizəsi və bərpası; 3) Miqrasiya edən, xüsusilə mühafizə statusu qeyri-məqbul olan quş növlərinin xeyri üçün, həmçinin beynəlxalq əməkdaşlıqda müsbət nəticələrin əldə olunması üçün müqavilələrin bağlanmasına say göstərmək.

3) **“Nəslini kəsilmə təhlükəsində olan fauna və flora növlərinin ticarətinin (alverinin) məhdudlaşdırılması haqqında konvensiya”** (CITES).

Bu konvensiya 1999-cu ildə Azərbaycan tərəfindən imzalanıb və ratifikasiya olunub. Bunun əsas məqsədi təbiətdən külli miqdarda heyvan və quş növlərinin tutulub kommersiya məqsədilə başqa ölkələrə ixrac edilməsinin qarşısının alınmasıdır. Bunun üçün 3 siyahı tərtib edilmişdir.

Birinci siyahıya ticarəti qəti qadağan edilmiş növlər daxildir.

İkinci siyahıya birincidəki növlərin nəsilləri daxil edilir ki, bunların ticarəti ölkənin xüsusi idarəsinin icazəsi ilə ola bilər.

Üçüncü siyahıdakı növlərin ixracı hər bir üzv ölkə tərəfindən məhdudlaşdırıla bilər. Çünki, müxtəlif ölkələrdən çox sayda nadir və kökü kəsilməkdə olan quş növlərinin çıxarılması cəhdləri olur.

Azərbaycan ornitofaunasından 14 dəstəyə, 22 fəsiləyə aid 56 növ SITES-in əlavəsinə daxil edilmişdir. AQK-ya daxil olan növlərdən 5-i (qıvrımlək qutan, ağquyruq dəniz qartalı, imperator (məzar) qartalı, şahin qızılquş, adi baladoydaq) birinci əlavəyə, digərləri ikinci əlavəyə daxil edilmişdir.

Yuxarıda qeyd olunan konvensiyalardan başqa su-bataqlıq quşlarının qorunması üçün: “Avro-Avrasiyada köç edən su-bataqlıq quşlarının qorunub saxlanması haqqında saziş” (AEWA, Həgga 1995) 1998-ci ildən qüvvəyə minib. Azərbaycan 2000-ci ildə bu konvensiyayı imzalayıb. Məqsəd Avro-Avrasiyada köç yollarında su-bataqlıq quşlarının köç edən populyasiyalarının, o cümlədən onların yaşayış yerlərinin qorunub saxlanması və bərpasıdır. Saziş 120 ölkənin 560 milyon kvadrat km ərazisində 170 növə aiddir. Azərbaycan ornitofaunasından 9 dəstəyə, 17 fəsiləyə aid 107 quş növü bu siyahıya daxildir. Bu növlərdən 12-si AQK-ya, 13 növ isə BTMİ-nin siyahısına daxil edilmişdir [1, AQK].

Bəşər övladı üçün biomüxtəlifliyin qorunub saxlanması getdikcə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Biota ekoloji tarazlığın indikatorudur. Bu xüsusilə də dünyanın unikal su hövzəsi olan Xəzər dənizinə aiddir. Xəzər dənizi unikal iqlim şəraitinin müxtəlifliyi olan sahil landşaftına malikdir. O, Xəzərətrafi ölkələrin Qırmızı kitabına daxil edilmiş bir çox quş növlərinin yaşayış əraziləridir. Xəzər biotası sahil quşlarının nəhəng populyasiyalarını özündə cəmləşdirir. Burada yayılmış quşların bəziləri nadir və təhlükədə olan növlər cərgəsinə aiddir. [9]

Xəzərin biomüxtəlifliyinə ən təhlükəli risk faktoru sahil ərazilərinin səhrələşməsidir. Səhrələşmə təbii və antropogen faktorlar ilə bağlı olan hadisədir. Bunların nəticəsi olaraq torpağın neftlə çirklənməsi, torpaq və bitki örtüyünün gözlənilməz istiqamətdə formalaşması və parçalanması baş verir. Bu da öz növbəsində quşların miqrasiya yolunda müvəqqəti sığınacaq yerlərinin dağılması ilə nəticələnir.

Sahil ekosistemlərinə antropogen təsirlər (əsas təsərrüfat fəaliyyəti) nəticəsində əksər növ quşların ənənəvi miqrasiya yolu və yuvalama yerləri dəyişir. Arealın kiçilməsi və populyasiyanın sıxlığının azalması, həmçinin quşların neft gölməçələrinə düşməsi nəticəsində kütləvi qırılması baş verir. [2]

Biomüxtəlifliyin qorunmasında iqtisadi faktorlar

Xəzərin biomüxtəlifliyinin qorunmasının bir çox prioritet sahələri mövcuddur. Bunlardan sosial və iqtisadi şərait də biomüxtəlifliyin qorunmasında əhəmiyyətli yer tutur. Onların inkişafı istehsalın və texnologiyanın alternativ formalarının yaxşılaşmasına imkan verməklə, dəniz və sahil bio-resurslarının səmərəli istifadə olunmasına, bu sahələrdə antropogen gərginliyin aşağı düşməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda, çirklənmənin azaldılmasına, təbiətdən istifadənin səmərəlilişdirilməsinə, təmiz texnologiyanın düzgün istiqamətlərə yönəlməsi iqtisadi açarların hazırlanmasına və onların düzgün işləməsinə şərait yaratmasıdır.

Çay deltalarında quşların yuvalaması üçün əlverişli ekoloji şəraitin təmin olunmasında sudan səmərəli istifadə mühüm rol oynamaqla, çayların təbii hidroqrafiyasına uyğun olaraq və onların mühafizəsinə aid tədbirlərin uzlaşdırılmasını tələb edən müxtəlif növlərin və taksonomik qrupların qorunmasına dair iki və daha çox tərəfli dövlətlərarası razılaşmaya qoşulmağa dəvət edir (Mokievski V.O., 2000). [9]

Nəticə

Hazırda Azərbaycanın ərazisində ən qiymətli və müdafiəsiz biotanın qorunması məqsədilə ölkə ərazisinin 5%-ni tutan ümumi sahəsi 47800 ha 12 dövlət qoruğu, 21 dövlət yasaqlığı və 9 Milli Parkı (Ordubad, Şirvan, Ağ Çöl, Hirkan, Altağac, Abşeron, Qızılağac, Şahdağ, Qobustan) vardır.

Bütün Xəzəryanı dövlətlər üçün eyni əhəmiyyət kəsb edən qanunvericilik bazasının və standartlarının işlənilib hazırlanması, məlum qanunvericilik aktlarının biomüxtəliflik haqda olan konvensiya ilə və təbiətin qorunmasına dair milli qanunlar ilə tam uyğunlaşdırılması vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabı. II nəşr, Fauna. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2013, 618 s.
2. Агаева Н.С., Султанов Е.Г. Орнитофауна о крестностей Сангачальского нефтяного терминала в изменившихся экологических условиях в период гнездования птиц. В кн: Экологический мониторинг побереж... Большого Баку и Сумгаита (материалы семинара) 23.07.1999, Баку, 1999, с. 17-22
3. Babayev İ., Əsgərov F., Əhmədov F. Bioloji müxtəliflik: Xəzərin Azərbaycan hissəsinin suda üzən quşları. Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2007, 136 s.
4. Qasimov Ə. Xəzər dənizi. Bakı, 1998.
5. Mustafayev Q.T. Azərbaycanda ornitofaunanın taksonomik spektri. Bakı, BDU, 2004, 32 s.
6. Muxtarov H.Ş., Hüseynov R.Ə. Xəzərdə neft istehsalı və ornitofaunasının ekoloji təhlükəsizliyi. Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. Bakı, 2012, s. 219-221.
7. Салманов М.А. Экология и биологическая продуктивность Каспийского моря. Баку, “Исмаиль”, 1999, 398 с.
8. Салманов М.А. “Каспий вчера, сегодня и завтра”. Баку, 2000.
9. Султан-заде Ф., Гумбатова С. Основы мониторинга биоразнообразия Каспия для начинающих экологов. “ЭкоСфера”, Баку, 2001, 160 с.
10. Экология Северо-Каспийского Региона. Доклад ОКНОН (Оффшор Казахстан Интернационал Оперейтинг Компания), Электронная Версия, 1999.

Хафиз Шахгусейн оглы Мухтаров
ведущий научный сотрудник Институт Зоологии
НАН Азербайджана;

Ильяс Раззаг оглы Бабаев
Ведущий научный сотрудник Институт зоологии
НАН Азербайджана, доцент

Значение экономических, экологических факторов и международного законодательного права в охране биоразнообразия Каспийского региона (на примере птиц) и его рационального использования

Резюме

В статье определяется биоразнообразие Азербайджанского сектора Каспийского моря и его прибрежной части (на примере птиц), приводится оценка влияния нефтяных загрязнений, как стресс-фактора для биоты и индикатора экологического равновесия. Описывается значение международного законодательного права в деле охраны и рационального использования экономических и биологических ресурсов Каспия.

Ключевые слова: Каспийское море, биологическое разнообразие, береговые птицы, добыча нефти, Международные Конвенции, коммерция, фауна, экономические факторы.

Hafiz Shakhuseyn Mukhtarov
leading Researcher of the Institute of Zoology
NAS of Azerbaijan;

Ilyas Razag Babayev
leading Researcher of the Institute of Zoology
NAS of Azerbaijan, Associate Professor

Value of economic, environmental factors and international legislative law in the protection of Caspian region biodiversity (by the example of birds) and its rational use

Summary

The article determines the biodiversity of the Azerbaijan sector of the Caspian Sea and its coastal part (on the example of birds), provides an assessment of the influence of oil pollution, as a stress factor for biota and as an indicator of ecological balance. The importance of international legislative law in the protection and rational use of the economic and biological resources of the Caspian is described.

Key words: Caspian sea, biological diversity, coastal birds, oil production, International Conventions, commerce, fauna, economic factors.